

Rec. Danuta Płygawko, *Benedykt XV dla Polski. 90-lecie Papieskiej Kolekty 21 listopada 1915*, Poznań 2005, Wydawnictwo „Rhytmos”, ss. 120.

Z dużym zainteresowaniem historycy oraz szeroki krąg czytelników przyjęli pracę Danuty Płygawko¹, zatytułowaną *Benedykt XV dla Polski. 90-lecie papieskiej kolekty 21 listopada 1915*. Prezentowana książka ukazała się w 2007 r., nakładem poznańskiego wydawnictwa RHYTMOS. Stanowi ona kolejną pozycję w dorobku naukowym autorki, koncentrującej się na XX-wiecznych dziejach polskich diaspor, rozsianych w różnych krajach europejskich².

Impulsem do powstania recenzowanej monografii były wyniki kwerendy przeprowadzonej przez D. Płygawko, w Bibliotece Polskiego Instytutu Naukowego PAN w Rzymie, w czasie jej pobytu stypendialnego, wspartego przez Fundację Lanckorońskich z Brzezia. Jak sama przyznała we wstępie, „projekt książki dojrzał powoli, ostatecznie przeżyła kwestia obioru 19 kwietnia 2005 r. kardynała Josepha Ratzingera na Stolicę Piotrową. Przyjęcie przez nowego papieża imienia Benedykta dawało nadzieję, że w Polsce wróci się pamięcią do pontyfikatu Benedykta XV i przypomni się, za co Polska winna być szczególnie wdzięczna temu papieżowi” (s. 8).

Badania D. Płygawko przyniosły szereg interesujących danych, m.in. dotyczących przygotowań do kolekty, dla polskiej ludności cy-

¹ Dr Danuta Płygawko jest adiunktem w Instytucie Historii UAM w Poznaniu. Jej badania koncentrują się wokół historii Polski XIX i XX wieku, w tym zwłaszcza kwestii położenia ludności polskiej w okresie I wojny światowej; znawca działalności społecznej i politycznej noblisty – Henryka Sienkiewicza.

² M.in.: *Sienkiewicz w Szwajcarii. Z dziejów akcji ratunkowej dla Polski w czasie I wojny światowej*, Poznań 1986; *Prusy i Polska. Ankieta Henryka Sienkiewicza (1907-1909)*, Poznań 1994; *Polonia Devastata. Polonia i Amerykanie z pomocą dla Polski (1914-1918)*, Poznań 2003; *Akcja pomocy charytatywnej dla Litwy w czasie pierwszej wojny światowej*, [w:] *Wilno-Wileńszczyzna jako krajobraz i środowisko wielu kultur*, pod red. E. F e l i k s i a k, t. II, Białystok 1992, s. 201-210.

wilnej doświadczonej w czasie I wojny światowej. Zorganizowano ją w listopadzie 1915 r., w parafiach katolickich na całym świecie, z inicjatywy wymienionego już papieża, Benedykta XV. Wsparcie dla zbiórki funduszy udzieliły także polskie środowiska emigracyjne, organizujące akcję humanitarną na rzecz rodaków w kraju. Dowodem tego była działalność Generalnego Komitetu Pomocy dla Ofiar Wojny w Polsce, powołanego w szwajcarskiej Lozannie (a następnie przeniesionego do Vevey), w styczniu 1915 r. Grupowała ona działaczy społecznych i intelektualistów, ze światowej sławy pisarzem – Henrykiem Sienkiewiczem na czele.

Celem wspomnianej pracy było zobrazowanie genezy, przebiegu oraz efektów kolekty Benedykta XV. Łączyła ona w sobie aspekt materialny (poprzez zbiórkę środków pieniężnych w parafiach na całym świecie), religijny i moralny (poprzez modlitwy w intencji ludności ziemi polskiej, poszkodowanej w czasie walk w latach 1914-1915). Monograficzne ujęcie powyższej problematyki narzuciło autorce określoną konstrukcję pracy. Została ona podzielona na pięć rozdziałów, zaopatrzonych w przypisy, bibliografię, fotografie osób prezentowanych na łamach książki, mapę sytuacyjną ziem polskich w czasie I wojny światowej oraz aneks (zawiera niepublikowane wcześniej listy H. Sienkiewicza, skierowane do włoskich darczyńców z lat 1915-1916).

Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na bazę źródłową analizowanej monografii. W swych konkluzjach, autorka posiłkowała się aktualnym stanem badań, zaprezentowanym w postaci 32 opracowań i artykułów naukowych. Wykorzystał on także 18 publikowanych dzienników i pamiętników (głównie ziemian), współuczestników akcji humanitarnej dla Polski³. Dużą rolę w przygotowaniu pracy odegrała kwerenda materiałów archiwalnych, zdeponowanych w Bibliotece Polskiej w Paryżu, Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu, Polskiego Instytutu Naukowego PAN w Rzymie, Towarzystwie Literackim im. Adama Mickiewicza w Warszawie oraz Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich we Wrocławiu. Cennym uzupełnieniem okazały się także teksty publicystyczne, zamieszczone w prasie centralnej poszczególnych zaborów oraz w czasopismach polonijnych. Reasumu-

³ Wykorzystanie tego rodzaju źródła w pracy wynikało z dużej roli pamiętnikarstwa w życiu codziennym ziemiaństwa. Były one, bowiem nie tylko subiektywną oceną wydarzeń w regionie, kraju i na świecie, lecz także – jak wskazywała Teresa z Potworowskich Tatariewiczowa – „obowiązkiem względem przeszłości, pozostawienia śladu życia, które znikło bezpowrotnie”. Por. *Ziemiaństwo wielkopolskie. W kręgu arystokracji*, red. nauk. A. K w i l e c k i, Poznań 2004, s. 567.

jąc, w oparciu o powyższe materiały, D. Płygawko starała się uzyskać obiektywny obraz przebiegu akcji pomocowej organizowanej przez Kościół katolicki oraz współdziałające z nimi polskie instytucje i organizacje humanitarne.

Rozdział I stanowi wprowadzenie do problematyki analizowanej w pracy. Ukazuje on skalę zagrożeń dla egzystencji ludności cywilnej na ziemiach polskich, objętych działaniami zbrojnymi w pierwszych latach I wojny światowej (1914-1915). Prezentacji przebiegu operacji wojskowych prowadzonych na tym obszarze, przez obie strony walczące Niemcy i Austro-Węgry oraz Rosję, towarzyszy analiza przyczyn i przejawów postępującego pogorszenia podstaw bytowych mieszkańców Galicji i Królestwa Polskiego. Szczególnie dramatycznie przedstawiała się sytuacja na ziemiach zaboru rosyjskiego, które zajęte w połowie 1915 r. przez armie państw centralnych, były traktowane jako obszar podbity. Objawiało się to niskimi, wręcz głodowymi racjami żywności dla cywilów, rekwizycjami surowców przemysłowych, ziemiopłodów oraz inwentarza żywego⁴. Te działania wraz rosyjską praktyką przymusowego wysiedlania ludności, paleniem wsi, niszczeniem lub demontażem fabryk i zaborem taboru kolejowego, doprowadziły do załamania podstaw gospodarki rolnej oraz trudności aprowizacyjnych w miastach Kongresówki.

W kolejnej partii tego rozdziału autorka w sposób właściwy, wykazała, iż problemy z zapewnieniem podstaw materialnych dotknęły także, wielosettyśieczną rzeszę osób, które ze względu na funkcje publiczne oraz kompetencje zawodowe, zostały przymusowo ewakuowane w głąb Rosji oraz Austro-Węgier. W tym względzie, szczególnie dramatyczna sytuacja miała miejsce na terenie imperium habsburskiego, gdzie polskich uchodźców z Galicji, przetrzymywano w tragicznych warunkach sanitarnych w obozie, w czeskim Chotzen.

Ukazany wyżej kryzys humanitarny pozwolił autorce na przejście do analizy form wsparcia poszkodowanym przez wojnę, jakiego udzielały świeckie i religijne organizacje oraz stowarzyszenia ratunkowe. Traktuje o tym rozdział II zatytułowany *Akcja pomocy dla ludności Królestwa Polskiego i Galicji (1914-1915)*. D. Płygawko koncentruje się w nim przedstawieniu instytucji, powołanych w tym

⁴ M. Przeniosło, *Chłopi Królestwa Polskiego w latach 1914-1918*, Kielce 2003, s. 76-103.

celu, przez elity społecznej i majątkowej na terenie zaboru rosyjskiego i austriackiego⁵.

Autorka zwróciła baczność uwagę na Galicję, gdzie tamtejszym działaniom patronował metropolita krakowski, ks. biskup Adam Stefan Sapieha; z którego inicjatywy powołano Książęco Biskupiego Komitetu Pomocy dla Dotkniętych Klęską Wojny. Podobne kroki podjęto także w Kongresówce, czego dowodem było powstanie Centralnego Komitetu Obywatelskiego a następnie Rady Głównej Opiekuńczej. Na marginesie tej kwestii, warto wskazać, iż autorka dość pobieżnie potraktowała kwestię działalności pomocowej w Kongresówce; skupiając się zasadniczo na analizie sytuacji w Galicji. Wydaje się, iż powyższa formuła narusza konstrukcję wyводу, gdyż kryzys aprowizacyjny oraz próby jemu przeciwdziałania miały miejsce, także w Królestwie Polskim.

W dalszej części rozdziału, D. Płygawko wskazała, iż znaczący wpływ na kształtowanie rozmiaru działań ratunkowych miała aktywność, na arenie międzynarodowej, organizacji polonijnych w Europie Zachodniej i Stanach Zjednoczonych. Skupiła swą uwagę na działaniach, powołanego na początku 1915 r. w Szwajcarii, Generalnego Komitetu Pomocy dla Ofiar Wojny w Polsce (zwany też – Komitetem Vevejским). Celnie przy tym wykazała, iż kluczową rolę odegrali wybitni przedstawiciele polskiej emigracji (m.in. Ignacy Paderewski, H. Sienkiewicz, Antoni Osuchowski, Maciej Lorent), którzy popularyzowaniu wśród zachodniej opinii publicznej, kwestię sytuacji społecznej na ziemiach polskich oraz pozyskiwali wpływowych darczyńców.

Wskazane rozważania, D. Płygawko kontynuowała w rozdziale III (*Echa spraw polskich we Włoszech. Pierwsze wsparcie i pomoc z Watykanu*), gdzie wskazała na współpracę Stolicy Apostolskiej z Komitetem Vevejским oraz Książęco Biskupim Komitetem. Dowodem tego był fakt, iż już w kwietniu 1915 r. papież Benedykt XV przekazał pomoc pieniężną oraz zalecenie do polskich biskupów o wspieranie finansowe poszkodowanych i potrzebujących. Kolejnym elementem pomocy Watykanu było zorganizowanie kolekty dla Polski, co spowodowało, iż przed instytucjami ratunkowymi stanął problem jej wsparcia, na terenach okupowanych przez państwa centralne. Autorka posługując się materiałami statystycznymi oraz reprezentatywnymi wypowiedziami i opiniami świadków wydarzeń, dowodziła, iż powyższa inten-

⁵ M. Lubomirska, *Dziennik ks. Marii Dzysławowej Lubomirskiej*, Poznań 1997, passim.

syfikacja działań organizacji społecznych wynikała z drastycznego załamania sytuacji aprowizacyjnej, jaka miała miejsce wiosną 1915 r., na terenie Galicji i Królestwa Polskiego. Właściwym zabiegiem D. Płygawko była analiza przyczyn, wśród których kluczową było wprowadzenie blokady morskiej państw centralnych przez Ententę; w jej efekcie ustały dostawy żywności dla polskiej ludności cywilnej⁶. Autorka wskazała na ścisłą współpracę Książęco Biskupiego Komitetu z Komitetem Vevejским oraz podkreśliła zabiegi H. Sienkiewicza, I. Paderewskiego i Stolicy Apostolskiej o cofnięcie przez aliantów zachodnich decyzji o blokadzie; jednak sprzeciw rządu angielskiego spowodował, iż zakończyły się one niepowodzeniem.

Rozdział IV (*Przygotowania do papieskiej kolekty dla Polski*) przybliży przebieg prac Komitetu ks. bp S. A. Sapiehy i Komitetu Vevejskiego, związanych ze wsparciem organizacyjnym i propagandowym idei Benedykta XV. Autorka wskazała, iż podstawową rolę odegrał H. Sienkiewicz, co zresztą doceniła Stolica Apostolska, czego wyrazem były oficjalne podziękowania złożonych nobliście, przez watykańskiego sekretarza stanu, Pietro Gasparri'ego. Niemniej, uważny czytelnik dostrzeże, iż w wywodzie, ukazującym przygotowania do kolekty, nie podjęto kwestię zaangażowania hierarchii kościelnej i organizacji pomocowych w Królestwie Polskim. Ten element winien być podjęty – choćby w postaci kilku egzemplifikacjami – gdyż podstawą zbiórki była aktywność prowincjonalnych instytucji dobroczynnych oraz lokalnego duszpasterstwa⁷.

Pewne zastrzeżenia budzi także treść ostatniego, rozdziału V (*Bilans papieskiej kolekty dla Polski*). D. Płygawko dokonała w nim podsumowania wymiaru finansowego i moralnego kolekty, wspartej przez emigracyjne i krajowe instytucje ratunkowe. Jednak uzupełnieniem tej partii pracy winna być prezentacja, choćby na wybranym, reprezentatywnym przykładzie, przebiegu zbiórki pieniężnej w diecezjach poszczególnych krajów. Wiele istotnych elementów mogłoby także wnieść, ukazanie metod akcji informacyjnej duszpasterzy na temat potrzeb Polaków poszkodowanych przez wojnę oraz sposób pomocy, jakie

⁶ Te ustalenia korespondują z ustaleniami, m.in.: M. van Creveld, *Zmienne oblicze wojny. Od Marny do Iraku*, Poznań 2008, s. 59-95.

⁷ Przykładem tego było zaangażowanie biskupa kieleckiego, ks. Teofila Łozińskiego. Zob. ks. A.L. Szafrański, *Augustyn Łoziński, biskup kielecki (1910-1937) w świetle listów duszpasterskich, opinii i faktów*, „Nasza Przeszość”, t. 59:1983, s. 215-240; S. Fert, *Działalność duszpasterska Bpa A. Łozińskiego*, „Nasza Przeszość”, t. 52, s. 227-235.

udzielały dla niej środowiska opiniotwórcze i lokalne elity majątkowe. Kolejnym problemem, który należało poruszyć, było wykazanie stopnia ofiarności, jaką wykazywali się wierni, rekrutujący się z poszczególnych sfer społecznych. Oczywiście ustalenie tych kwestii, wymagałoby kolejnych, skomplikowanych badań, niemniej patrząc z punktu widzenia poprawnej prezentacji problematyki pracy, powyższe zagadnienia winny być zasygnalizowane⁸.

D. Płygawko skupiła się na końcowym efekcie kolekty, wskazując, iż darczyńcy (z różnych krajów) nadesłali łącznie ponad 3,8 mln franków szwajcarskich; z czego najwięcej przekazały diecezje z Niemiec (1,3 mln) i Stanów Zjednoczonych (0,7 mln). Prócz tego udowodniła ona, iż papieska inicjatywa przyniosła ważny wymiar propagandowy w tzw. „kwestii polskiej”. Wraz ze zbórką pieniędzy upowszechniano, bowiem wiedzę o Polsce współczesnej oraz aspiracjach niepodległościowych Polaków. Cenną konstatacją autorki było uwypuklenie efektów moralnych tej akcji. W wymiarze globalnym udowodniła ona, bowiem dążność społeczności międzynarodowej do pomocy ludności terenów zagrożonych klęską humanitarną. W skali ziem polskich, udowodniła ona możliwość daleko idącej współpracy pomiędzy emigracyjnymi społecznikami oraz ich kolegami, działającymi w kraju.

Patrząc na całość książki „Benedykt XV dla Polski...”, z obowiązku recenzenta należy wykazać pewną niekonsekwencję w używaniu przez autorkę tytułów arystokratycznych, w odniesieniu do osób występujących w pracy. W przypadku jednych (np. Zdzisława ks. Lubomirskiego) były one stosowane, w innych nie (np. przy Adama hr. Ronikiera, Ludwika hr. Mycielskiego, Henryka hr. Dembińskiego, Jana hr. Żółtowskiego i Witolda ks. Czartoryskiego).

Podsumowując rozważania dotyczące pracy D. Płygawko warto wskazać na kilka kwestii. Praca ukazuje, bowiem nie podejmowany w ujęciu monograficznym, aspekt dziejów ziem polskich w okresie I wojny światowej. Powyższy problem stanowi przyczynek zaangażowania w tym okresie Stolicy Apostolskiej w tzw. kwestię polską. Ponadto niezaprzeczną wartością tej pracy jest przypomnienie inicjatywy papieża Benedykta XV, która spotkała się z odzewem w krajach niemal wszystkich kontynentów, dziś zapomniana lub zupełnie nieznana. Ważnym osiągnięciem autorki było dotarcie do, często nie-

⁸ Punktem odniesienia mógł być przebieg kolekty w diecezjach niemieckich. Zob. Z. Zieliński, *Papiestwo i papieże dwóch ostatnich wieków*, Warszawa 1999, s. 282-312.

znanych materiałów źródłowych, które poszerzają ogólnikowe i nieprecyzyjne informacje, zawarte w literaturze podejmującej powyższy problem. Wskazane przez recenzenta uwagi, stanowią o wnikliwej lekturze pracy D. Płygawko i nie deprecjonują wartości jej monografii, poszerzającej stan badań nad XX – wiecznymi dziejami Polski.

Podsumowując, należy pogratulować publikacji oraz wyrazić – w imieniu czytelników – oczekiwanie na kolejne prace autora, które w znaczący sposób poszerzą stan wiedzy nad biografią H. Sienkiewicza oraz losami polskiej emigracji w latach I wojny światowej.